

TIPOLOGIE CONTEMPORANĂ A SPAȚIILOR DEDICATE MEMORIEI. PATRIMONIU VS INTERVENȚII CONTEMPORANE

Prep. drd. arh. Mariana NIȚU

În condițiile actuale ale societăților contemporane aflate în plin proces de „globalizare, democratizare, masificare și mediatizare”¹ constatăm mutații la nivelul utilizării trecutului istoric ca memorie. Acesta apare într-o formă instituționalizată, depășind condiția sa inițială de formă a existenței memoriei, fie ea individuală sau colectivă. Sub formă instituționalizată, denumită generic patrimoniu, sunt încadrate o serie de elemente considerate relevante pentru trecutul unei societăți, națiuni, comunități etc. Apare astfel o dimensiune a memoriei, ca memorie-datorie ², odată cu introducerea noțiunii de patrimoniu.³ Sub această noțiune, susține istoricul Pierra Nora, se poate introduce aproape orice artefact care are legătură cu trecutul. În același timp, expunerea în spațiul public asigură contactul social al prezentului cu trecutul, dar ar trebui constatată, de asemenea, percepția fragmentată și individuală a patrimoniului, în funcție de backgroundul cultural personal.

Peter Eisenman vorbește despre istorie ca factor generator de memorie:

„Istoria nu este continuă. Este constituită din începuturi și sfârșituri, din prezențe și absențe. Prezențele sunt momentele când istoria este vitală, când curgerea ei se hrănește din propria sevă și își generează singură energia necesară. Absențele sunt reprezentate de momentele în care organismul care o propulsează este mort, de golurile între două evenimente succesive ale istoriei. Aceste goluri se umplu cu memorie. Când istoria se termină, se instalează memoria.”(introducere Aldo Rossi, „The Architecture of the City”).

Memoria instalată astfel nu este neapărat memoria tradițională, ea a suferit transformări și în acest sens, avem o specie hibridă de locuri aflate între istorie și memorie. Mergând pe linia lui Eisenman, vom localiza instalarea memoriei în „locuri ale memoriei” și vom asimila definiția lui Pierre Nora („*Les lieux de memoire*”) care a fost acceptată de „*Grand dictionnaire Robert de la langue française*”. Autorul încadrează acest concept ca fiind cea „entitate complexă definită de trei aspecte esențiale: material, funcțional și simbolic”.⁴ Aspectul material este relevat de prezența fizică, de însușirile intrinseci ale obiectelor; aspectul

funcțional rezultă din caracterul de model și condensator de trecut, iar latura simbolică este asigurată de puterea de evocare și de perceperea lor ca elemente valoroase. Specia hibridă, amintită anterior, are un grad mare de complexitate, căci aceste locuri sunt: „simple și ambigue, naturale și artificiale, oferite instantaneu experienței sensibile, relevând elaborarea cea mai abstractă”.⁵

Tendința actuală de activare a memoriei, condensată în forme construite simbolice de tipul monumentelor sau memorialelor, constă în accesarea periodică a acestora prin comemorare. Astfel, acest act public, inițial o modalitate tradițională de menținere a contactului cu strămoșii, devine un gest public, lipsit de semnificațiile sale profunde originare. Este un instrument mediatic, instalat superficial, cu care se lucrează pentru păstrarea memoriei-patrimoniu.⁶

Sub acest concept general de patrimoniu aș identifica un sector cu caracteristici individuale care se referă la aspectele memoriei individuale trecute prin procesul de expunere publică, dar care păstrează într-o măsură destul de mare caracterul privat al comemorării. Mă refer, în mod special, la arhitectura comemorativă cu cele două reflexe ale ei, arhitectura funerară domestică din cadrul cimitirelor și arhitectura funerară-memorialistică expusă în spațiul public.

Necesitatea identificării unei tipologii a spațiilor dedicate memoriei în spațiul românesc contemporan apare în contextul generalizat al tendințelor societăților vest europene care utilizează acest „patrimoniu al memoriei” ca sursă generatoare de noi tipuri de turism sau ca surse și amplasamente de activități culturale simultane la nivel european.⁷

În acest tablou european, noile tipuri de turiști interesați de cultura și evoluția societății al cărei teritoriu îl vizitează, își apropiază din informațiile pe care le pot accesa pe acelea care identifică spiritul național sau regional. Astfel, destinații precum cimitirele, memorialele, nu mai sunt demult locuri exotice, dimpotrivă, se deschid pentru vizitatori etalând personalități și evenimente marcante. Se dezvoltă astfel un background cultural ușor de accesat, datat, interpretat și marcat prin artefacte culturale care devin repere prin încărcarea lor cu valoare de vechime, de mărturie sau de valoare istorică.

Voi exemplifica, în cadrul tabloului european, tipologii specifice epocii contemporane apărute după al doilea război mondial.

1. Arhitectura funerară a cimitirelor existente.
2. Arhitectura comemorativă, dedicată cultului eroilor: mausolee, memoriale,
3. Arhitectură comemorativă minoră în spațiul public: pietre comemorative, monumente, cruci.
4. Arhitectură și artă dedicată victimelor Holocaustului: mausolee, memoriale, monumente, (anti)monumente.
5. Muzeu
6. Spații virtuale ale memoriei (depășim contextul limitei de spațiu fizic concret, deci noțiunea de patrimoniu nu poate fi asociată decât în ideea asocierii cu o bază de date considerată sursă istorică).

Delimitarea limitei temporale apare în contextul în care s-au produs mutații la nivelul conceptului de monument și prin introducerea noțiunii de memorie conflictuală.⁸

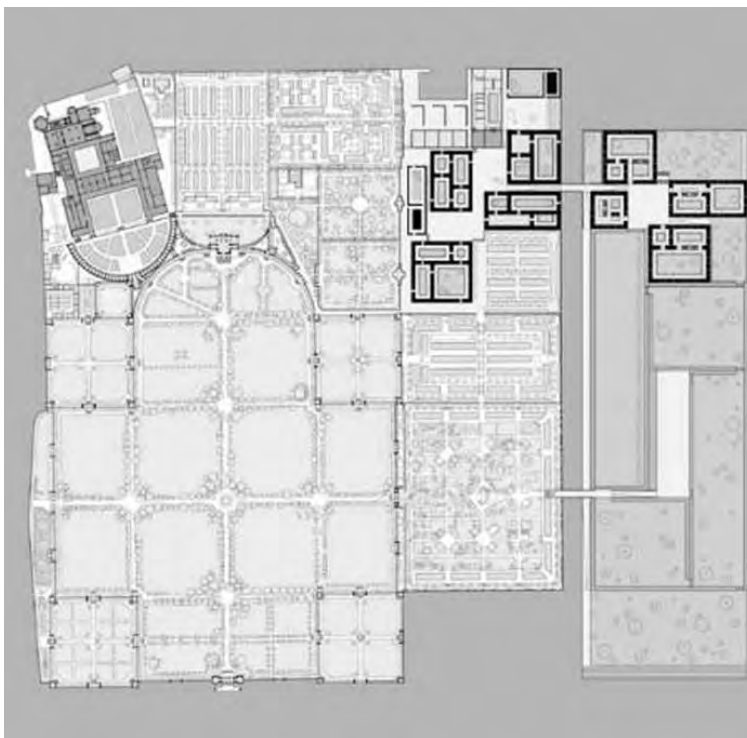
Tendența contemporană este aceea de reactivare a memoriei într-o formă actualizată și adaptată gradului de dezvoltare și noilor modalități de percepție și sintetizare a informației proprii societății contemporane.

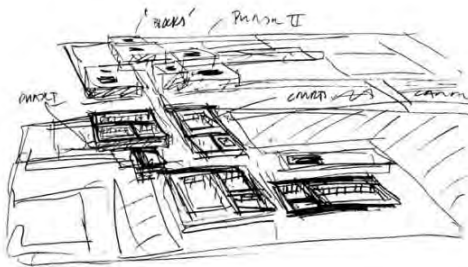
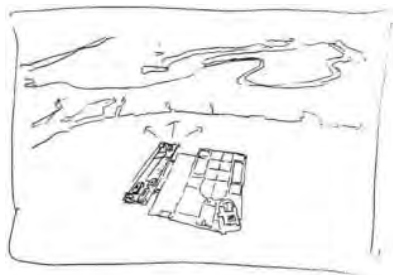
Exemplele care vor fi prezentate pleacă de la un grad de generalitate și complexitate mai mare și merg până la elemente minore considerate forme care „conțin” memorie. Pornesc de la entități complexe în care obiectele arhitecturale și cele artistice formează un ansamblu, pentru a se dilua treptat în elemente unice, în care arta predomină.

CIMITIRUL SAN MICHELE, Veneția

Cimitirul a fost constituit după Edictul de la Saint Cloud din 1806, care prevedea mutarea zonei cimiteriale a orașelor în afara perimetrului locuibil din motive igienice și care a produs, de asemenea, și schimbări la nivelul arhitecturii și amenajării teritoriale.

Cimitirul este compus din incinte diverse care grupează etnii și culte religioase diferite, fiecare având un caracter puternic individualizat. Această diversitate impune aspectul de patchwork compus din fragmente diferite de țesut, evidențiat la nivelul acestui cimitir de tipologia mormintelor. Mergând în continuarea acestei „strategii” de proiectare și construire, în 1998, după concursul pentru un nou proiect de extindere și reconsiderare estetică a părților rămase neutilizate, arhitectul David Chipperfield propune un nou peisaj în interiorul cimitirului. El utilizează un limbaj arhitectural simplu: grădini, lumină, perspective, curți interioare, totul mulat pe un conținut simbolic teologic. Reușește să producă un ambient neutru, foarte plăcut, de o solemnitate spectaculoasă, ajutat de lumină, care proiectează pe pereți umbrele unui element arhitectural arhetipal: porticul perimetral. Noile intervenții au aspectul unor fortărețe, de o neutralitate cromatică dezarmantă, și invită tocmai prin caracterul lor introvertit la explorarea unei atmosfere interioare unice.

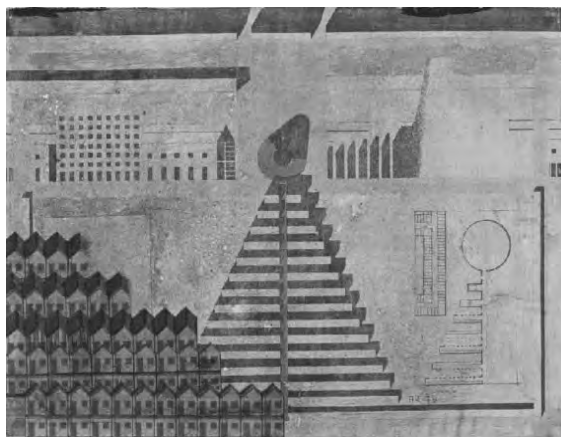
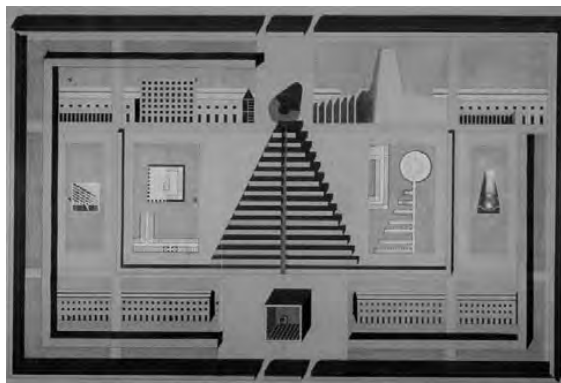
Sursă: www.significantcemeteries.org.

CIMITIRUL SAN CATALDO, MODENA

Cimitirul San Cataldo este constituit dintr-o parte recentă și una veche, realizată de arhitectul Cesare Costa din 1858 până 1876 și care conține numeroase opere de mare valoare artistică.

Sursă: Aldo Rossi, *The Architecture of the City*, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1982), p. 130.

Partea nouă este proiectată de arhitectul Aldo Rossi. Ceea ce propune Rossi se poate numi un traseu analogic printre imobile colective denumite „case ale morților”. Spațiul interstițial generat de poziționarea clădirilor este subîmpărțit în zone verzi de aleile dispuse în formă de cruce. Clădirile dispuse perimetral într-un ritm elegant constituie un background neutru cromatic pentru elementele centrale ale compoziției, percepute ca axe compoziționale. Proiectul nu este finalizat, urmând să fie completat cu un turn care să asigure o vedere panoramică asupra ansamblului.

CIMITIRUL BELLU ORTODOX, BUCUREȘTI

Cimitirul Bellu Ortodox este unul dintre cele mai cunoscute cimitire ale românilor, cunoscut mai ales prin faptul că a devenit Panteon al societății românești. Cu o istorie de peste un secol și jumătate, cimitirul adăpostește elemente valoroase ale arhitecturii funerare, specifice fiind cavourile ce acoperă o largă gamă stilistică. Inserțiile contemporane se produc punctual și nu respectă cadrul actual construit sau al amenajării existente prin poziționarea lor. Marea diversitate a cavourilor și pietrelor de mormânt sculptate sau bogat ornamentate contribuie la crearea unei mase neomogene .

Cavoul familiei Cataramă, exemplu de arhitectură contemporană și două cavouri de secol XIX.

Sursă: www.mediafax.ro

Toate exemplele enumerate anterior pun în lumină dualitatea dintre cadrul construit existent și intervenția de arhitectură contemporană.

Următoarele exemple se referă la arhitectura contemporană, constituindu-se în potențial patrimoniu.

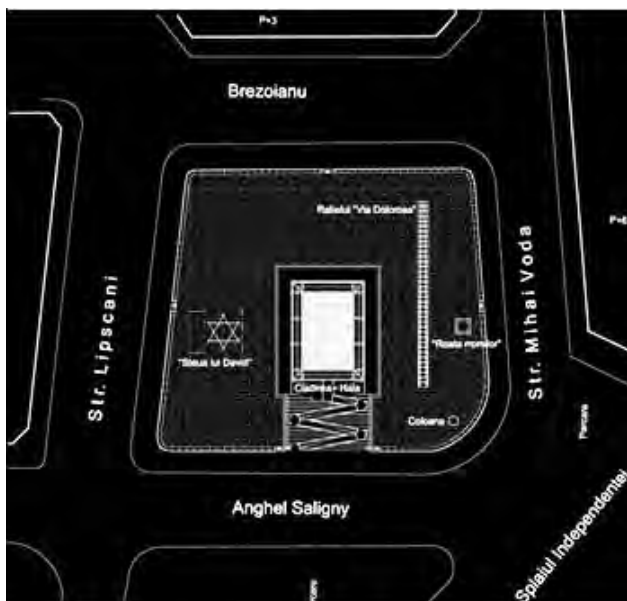

MEMORIALUL HOLOCAUSTULUI, BUCUREȘTI

Memorialul inaugurat în octombrie 2009 produce la nivelul spațiului urban pretextul rememorării tragediei provocate de Holocaust pe teritoriul țării noastre.

Autorul, artistul Peter Jacobi, a creat un traseu spațial, răpind trecătorul din peisajul urban pentru a-l introduce într-un scenariu urban de forme simbolice în care descoperă narațiunea evenimentelor și, mai ales, cunoaște ipostaza individuală a victimelor, numele acestora, marcate la interiorul pavilionului propus.

Toate spațiile dedicate memoriei conțin doze diferite ale memoriei colective și ale memoriei individuale pe care le expun receptorilor și care sunt asimilate în funcție de gradul lor de cultură. Elementele artistice precum coloana, roata romilor, steaua lui David, concurează cu obiectul arhitectural, întregind sfera semnificațiilor simbolice generate de ansamblu.

MEMORIALUL REVOLUȚIEI

Executat, în urma unui concurs, de către artistul Alexandru Ghilduș, ansamblul pare un conglomerat care amalgamează materiale, invocă simboluri, crește până la cer și pare frânt de o coroană. Sunt evidente discrepanțele de scară care generează percepții nefirești: coloana colosală de lângă zidul fundal cu numele eroilor instituie raporturi diferite de percepție, deopotrivă la scară umană și la scară urbană.

Anturajul simbolic aflat în vecinătatea obeliscului de marmură nu contribuie la crearea vreunei coerențe stilistice. Pare o juxtapunere nereușită de elemente care au fiecare o semnificație proprie, dar nu lucrează în relație cu celelalte. Crucea sugerată în planul pavimentului, realizată din butuci secționați, este o nereușită stilistică în ceea ce privește relația cu marmura, cu atât mai mult cu cât acest tip de pardoseală pare a fi unul mai degrabă rustic, care nu are un rol bine precizat în contextul urban actual și în relație cu evenimentul evocat.

MONUMENTUL ÎMPOTRIVA FASCISMULUI, HAMBURG-HARBURG

Monumentul se înscrie pe linia conceptuală nouă a (anti)monumentului sau a ceea ce James Young numește *counter monument*. Autorii, Jochen Gerz și Esther Shalev-Gerz, și-au dorit o coloană metalică acoperită cu un strat pe care vizitatorii erau rugați să lase un mesaj, o mărturie a conștientizării consecințelor regimului fascist. Ridicată în 1986, coloana cu o înălțime de 12 m a fost concepută astfel încât să coboare treptat în subteran, astăzi rămânând marcată doar amprenta sa la sol.

Prezentarea succintă a exemplilor românești atinge repere tipologice diferite, pornind de la arhitectura funerară, reprezentată în forma ei complexă — cimitirul — mergând până la forma memorialului constituit ca ansamblu de obiecte.

Aceste exemple reflectă o abordare și o utilizare superficială a memoriei, cu atât mai mult cu cât la nivelul societății contemporane includerea lor ca surse de activități culturale sau ca potențiale situri turistice mediatizate este departe de a deveni realitate.

Ceea ce le lipsește este instalarea unei dimensiuni afectivo-conștiente, care le-ar reactiva și le-ar include într-un sistem de bune practici, incluzând acțiuni de restaurare în cazul cimitirelor istorice.

Ultimul exemplu folosit invocă noul concept de monument introdus de monumentele dedicate victimelor fascismului, cel de (anti)monument, reflectând o latură pe care o consider esențială pentru utilizarea și percepția monumentelor în general: aceea de responsabilitate și de implicare publică, de mărturie a cunoașterii și conștientizării fenomenelor care provoacă victime.

În acest context, semnez lipsa unui memorial al comunismului în actualul tablou românesc și, în eventualitatea executării lui, necesitatea racordării la tendințele contemporane europene.

Note

- 1 Pierre Nora (I), pg. XVIII.
- 2 Pierre Nora (I), pg. XXI.
- 3 Noțiunea de „patrimoniul” și delimitarea componentelor acestuia a fost stabilită de Convenția UNESCO de la Paris 1972, pe care România a ratificat-o în 1990 prin Decretul 187 din 30 martie al Consiliului Provizoriu de Uniune Națională.
- 4 Pierre Nora (I), pg.XL.
- 5 Pierre Nora (I), pg. XXXIV.
- 6 Pierre Nora (II), pg. 2210.
- 7 La nivel european s-a constituit „Asociația Cimitirelor Semnificative din Europa”, din inițiativa Directorului Sectorului Cultural pentru muzee și biblioteci din Primăria Bologna, care dezvoltă politici de integrare și utilizare a patrimoniului arhitecturii funerare. <http://www.significantcemeteries.org>.
- 8 A se vedea James E. Young, conceptul de „counter monument”; memorialele împotriva fascismului din Berlin(arh. Peter Eisenman), Muzeul Holocaustului, Berlin, Daniel Liebskind; memorialul Vietnamului din Washington

Bibliografie

NORA, Pierre , *Les lieux de memoire*, I-III, Paris, Gallimard.(1984-1992)
IOAN, Augustin, *Întoarcere la spațiul sacru*, București, Paideea, 2004.
ROSSI, Aldo , *The Architecture of the City*, The mitt Press , Massachuttes, 1982.
www.significantcemeteries.org.